
СОЦИЈАЛНИ РАСЦЕПИ И ПОЉЕ ПОЛИТИКЕ – СЛУЧАЈ СРБИЈА

УДК 316.44/.45:316.334.5(497.11)

Оригинални научни рад

Зоран Стојиљковић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Ђорђе Вуковић

Центар за слободне изборе и демократију

Сажетак

Већ четврт века дуго трајање транзиције у Србији, њен спирални, на моменте чак инволутивни ток захтева да се анализирају основне, дубинске линије унутрашњих подела и расцепа, али и сет спољних фактора који одређује у знатној мери, како ток и ефекте претходних подела и сукоба, тако и будући развој. При томе централна, регулативна улога сфере политике у транзиционим друштвима просто намеће питање начина трансфера и прераде кључних социјалних подела и разлика у политичке пројекте, спорове и конфликте. За политичко-социолошки приступ кључну дилему и изазов представља одговор на питање у каквој су међусобној вези социјални статус и припадност грађана, сет темељних политичко-културних вредности које деле и њихова политичка и партијска идентификација. Висок степен корелације између ових димензија групних идентитета ишао би у прилог тврдњи да су партије и партијски систем у великој мери институционализовани и стабилизирани. Аутори понуђени хипотетички оквир тестирају на примеру социјалних и политичких (не) прилика у Србији.

Кључне речи: поделе, расцепи, социјална структура, идеологије, политичке фамилије, партијска идентификација

1. Карактер и интензитет везе: социјално тло - политички спектар

Основно методолошко упориште у анализи односа социјалног и политичког поља, утицаја структуре социјалних на политичке односе и поделе, чини хипотетички став да су партијски склопови и расцепи – мера њихове сегментираности и поларизованости, условљени, пре свега дубином и заостреношћу темељних социјалних расцепа (social cleavages).

Поље политике формира се, уз све своје специфичности, на основним линијама социјалних расцепа. Социјални расцепи су не било које, већ само најдубље, структуралне линије социјалних разлика око којих се организују систематске и трајне поделе.

Средишње поље политичко-социолошког приступа анализи партија и партијског система управо и чини природа и карактер везе која се успоставља између социјалног тла и његовог (модификованог) партијско-политичког израза. Висок степен сагласности постоји око полазне оцене о релевантном, али вишеструко посредованом, деловању структуре друштва, пре свега кључних линија социјалних подела и расцепа, на обликовање политичког простора. Сложена (и декомпонована) друштва, по правилу, ће имати и сложену и динамичну партијску сцену. Кључно питање је, међутим, да ли ће свака, па и бројна и релевантна, друштвена група бити у позицији и стању да артикулише и изрази своје интересе и изнађе свог политичког репрезента? Поготово што су и саме бројне линије социјалних подела – класних, слојних, националних, родних или генерацијских, међусобно изукрштане, динамичне и дају врло различите констелације односа. На њих се даље ослањају и различите интересне матрице и вредносни склопови.

Повратно, једном исказани социјални импулси, најчешће недовољно кристализовани, пролазе кроз „политички филтер” и враћају се као политичка понуда у коју су урачунати и уграђени и специфични интереси и мотиви политичких посленика. Не мора притом бити реч само о опортуној, логиком и разлозима политичке утакмице условљеној, рачуници везаној за максимирање гласова и подршке. Политичка конкуренција просто тера партије да перманентно отварају стара и намећу нова питања, проблематизују, па

и потенцирају и стварају, разлике и око питања око којих већина бирачког тела нема дефинисан став или чак нема за њих готово никакав интерес. У том оквиру легитимно је и важно питање у којој мери партије изражавају, а у којој мери реинтерпретирају и чак, креирају, социјалну и политичку агенду и ставове грађана? Ако већ политички и изборни процеси имају своју аутономну логику и закономерност, у коју грађани гласањем тек повремено (посредно) могу да се умешају, шта је са самом политичком и изборном понудом? У којој мери грађани и цивилно-друштвени актери могу бар на њу да утичу?

Одговор није ни лак, ни једноставан а ни једносмеран. Елементе за одговор може понудити анализа односа између социјалне припадности грађана, на једној, партијског опредељења, на другој и њиховог прихватања одређеног сета (политичких) ставова и вредности, на трећој страни. Ако постоји значајна међусобна веза могло би се закључити да, бар посредно, линије социјалних подела условљавају партијско-политичку поделу.

Значајан, чак дискриминаторни утицај партијске припадности и идентификације на усвајање одређених ставова, говори пак о снажном, повратном деловању партија, чак некој врсти створеног партијског самоидентитета. Притом, ова веза, по правилу, није на различитим осама политичких подела истог интензитета, па ни усмерења, производећи последично политичке поделе и комбинације, попут националистичке и грађанске, или либералне и конзервативне левице и деснице (Стојиљковић, 2008 :243-250).

Сложена „лична једначина бирача“ може за ефекат имати да припадници исте социјалне групе различито рангирају свој национални, класни или регионални интерес, различито и гласају. На другој страни, исти политички избор може бити условљен различитим интересима и мотивима – проценом реализовања групног интереса, вредносним афинитетом, позитивном представом и поверењем у странку и њеног лидера или кандидата, утицајем најближег окружења или пак проценом сопствене личне користи. Коначно, значајан број грађана из различитих побуда, од неповерења у политику и политичаре, до равнодушности према њима, припада групи политичких и изборних апстинената.

Корисно методолошко упориште за анализу и разумевање актуелних линија социјалних и политичких подела и конфликта у

Србији могу представљати две полазне хипотезе. Прва, базира на ставу да у основи високо конфликтних друштвених релација леже карактеристике Србије као релативно неразвијеног, нехомогеног друштва без критички освешћених грађана, демократске традиције и културе, са slabим цивилним друштвом и неразвијеним демократским институцијама, истовремено дуго лишеног и јасне међународне подршке подизању демократских капацитета. Друга, полази од претпоставке да у Србији, посебно након 2000-те, доминирају политички расцепи око две групе питања: карактера, обима и брзине и радикалности промена, односно њихових актера и све-дока, као и степена остварења националних интереса.

2. Политички корелати социјалних подела: случај Србија

Једну од кључних полазних претпоставки Цесидовог истраживања из раног пролећа 2014. године чини став да су (1) поверење у политичке и цивилне институције и актере, (2) способност политичког и идеолошког оријентисања и опредељења и (3) цивилни и политички активизам у оснажујућој, директно пропорционалној вези. Она је посебно изражена у својој негативној димензији - ако нема поверења, као ни способности самопозиционирања на цивилном и политичком пољу, по правилу изостаје и ангажман. У том контексту, раст или пад политичке и идеолошке идентификације има за последицу, али је истовремено и израз увећаног или смањеног поверења и активизма. Сама пак идеолошка оријентација грађана, као и партија, склона је симултаним променама, које су у знатној мери условљене измењеним друштвеним и политичким контекстом. Тако је, рецимо, са увођењем вишестраначја почетком деведесетих, због дискредитације и пада комунистичких режима, удео левичарски оријентисаних бирача, који је на почетку био прилично висок, значајно опао у свим посткомунистичким земљама Европе.

Постранзиционе трауме за последицу су имале, међутим, велике осцилације у броју оних бирача који су у стању да своје политичке преференције уопште поставе на скали лево - десно. Поред осталог и зато што су доминирале друге (националне) осе подела које су замагљивале ову доминантно социјалноекономску.

Чини се и да ситуациони фактори имају великог утицаја, јер како другачије објаснити да је проценат кадрих да се сврста са рекордних 86% у новембру 1992. за неколико месеци пао на 48% 1993. године, а следеће и на рекордно ниску вредност - 34%, да би у периоду новембар 2005 - октобар 2006. године са 47% порастао на 70%. Чини се да су од великог утицаја политички и други сукоби који подстичу идеолошко сврставање. Компаративно посматрано, и даље релативно ниска способност сналажења на идеолошком спектру се поклапала са и даље интензивним померањима на високо хаотичној политичкој сцени. Подаци добијени истраживањем из фебруара 2014. показују наоко парадоксално поновни изузетно висок раст удела - чак на две трећине (66,5%), испитаника који нису у стању да се идеолошки позиционирају или о томе немају став. Трећина која се опредељује је готово равномерно распоређена на центар (12%), десницу (11%) и левицу (10%). Чињеница да се број оних који не поседују идеолошки компас са продубљењем кризе значајно увећао, уз паралелни пад поверења и активизма, је свакако забрињавајућа, са становишта стабилизације партијског и политичког система и захтева своје објашњење. Према Бајмеу (Веуме 2002:37), способност бирача да се у политичком простору позиционирају на шеми лево – десно је повезана са партијском идентификацијом, а идеолошке ознаке онда даље олакшавају изборне одлуке бирачима¹.

Наиме, самопозиционирање је најчвршће повезано са партијском идентификацијом грађана, са којом је у значајној корелацији ($S_k=0,42$), што потврђује Бајмеову тезу о повезаности идеолошког сналажења и партијске идентификације. Испитаници који немају блиску странку у 41% случајева не умеју да се сврстају, док се тај проценат код оних са партијском идентификацијом креће између 13 и 22%. Још израженија је разлика када се у обзир узме изборна оријентација, па апстиненти у половини случајева немају способност идеолошког самопозиционирања, а изборни партиципанти у само 17% случајева деле такву политичку некомпетентност.

Чини се је политичко - идеолошки расцеп слабо укореењен у први, структурални ниво (осим код категорија образовање и материјални статус), док је нормативни елемент присутан, али усло-

1 Бајме такође сматра да подела на лавицу и десницу може бити примарна у конфликтним ситуацијама када нема времена и основа да се граде страначка идентификација (*ибид.*)

вљен и посредован партијским деловањем. Сам организациони елемент је присутан, али у додуше первертираном виду политичке понуде, при чему је интензитет идеолошке поларизације странака на оси левица - десница слаб, осим уочи избора.

Основна идеолошко - политичка димензија расцепа тако показује значајну нестабилност и подложност на краткорочне утицаје и преобликовање, а идеолошке баријере су последњих година рушене једна за другом. Притом, треба посебно имати у виду и чињеницу да један број грађана поседује афективан однос према идеологији, односно, способност да осећа припадност левици, десници или центру, али не и да, из бројних разлога попут идеолошке недоследности или еклектичности политичких актера, препозна партију која покрива део идеолошког простора са којим се идентификује.

Међу „контролним варијаблама“ које могу допринети разумевању онога што нам се дешава у пољу политике, очито да прву групу чини реална структура друштва, односно елементи процене ефеката политичке владавине попут одговора на питања задовољства животом, економским стањем у земљи, финансијским стањем самих испитаника, односно перцепцијом припадања транзиционим добитницима – губитницима. Другу групу варијабли чине ниво прихватања демократије и карактер социјалних и политичких вредности које су доминантне у друштву. Разлоге појави истовремене ниске политичке идентификације, поверења и (аутономног) активизма грађана, поред „вишка историје“ и „успешног“ хода из кризе у кризу, треба тражити у чињеници да у државама попут Србије са неизграђеним цивилним друштвом - „асоцијационом пустаром“ и slabим институцијама, елите делују под мањим ограничењима и лабавијим правилима игре.

„Кривац“ је, даље, и снажно наслеђе политичког персонализма који је врло присутан у Србији, што доказује и рејтинг лидера који премашује страначки у случајевима Милошевића, Коштунице, Тадића и данас Александра Вучића. Бирачи у Србији као да су у перманентној потрази за лидером у кога ће учитати своје поверење и на кога ће пренети одговорност. То истовремено ствара велику изборну волатилност и нестабилност партијског система. Персонализација политике је тако и производ и узрок неинституционализованог партијског система, у којем имамо претежно лидерске странке.

Слаба социјална укорененост странака доводи даље до тога да се бирачи често окрећу ономе ко вештије упакује изборна обећања, са основном формулом „што више то боље“.

Последично, партије не могу да рачунају на стабилну подршку друштвених група, што онда додатно попут зачараног круга успорава програмско и социјално профилисање политичких странака и отежава њихову институционализацију.

Не чуди онда што се, претежан, пре свега мање образован, део популације не сналази на идеолошком спектру, што додатно отежава његову употребу у објашњавању политичког понашања и груписања партија. Логична последица је и површан и некохерентан идентитет политичких странака на партијској сцени Србије. У већој мери то важи за масовне странке попут СНС и ДС, док мање странке попут Двери, радикала, ЛДП или ПУПС могу себи да приуште јаснији идентитет, при чему је ПУПС једини релевантни пример интересно-групне партијске репрезентације. Последица слабог идеолошког профила странака је и чињеница да су често разлике унутар партије једнаке међустраничким разликама.

Најзад, шема левица-центар-десница, која служи претежно разврставању ставова на социоекономском спектру, очито је употребљивија у околностима када не постоје снажне друге линије расцепа које је пресецају попут етничких или религијских сукоба.

Можемо закључити да су заправо сами расцепи, а не партијски систем замрзнути, и да се политички предузетници мењају на половима расцепа. Организацијски израз овог политичког и идеолошког метежа је, примера ради, формирање и „европеизација“ СНС и њен раст изборног утицаја на борби против тајкуна и корумпираних владајућих елита.

У доминантну и кризом растућу идеолошку какофонију тек нешто светла може унети, за оне који је имају, партијска идентификација као кључни фактор одређења ($C = 0,59$). На основу самоидентификације присталица могло би се рећи да је СПС на левици, да су на позицији левог центра и ДС и НДС, односно СДС али и, неочекивано, ЛДП и УРС. На кључној позицији центродеснице је доминантни СНС, десно од центра је ДСС а на (крајњој) десници СРС и Двери. У погледу висине примања уочљива је тенденција да се најбогатији групишу на позицији центродеснице. Образовање испитаника готово да не утиче другачије него тако што високо-

образовани једини чине групу која је надполовично у стању да се политички и идеолошки позиционира.

2.1 Основне линије подела – социјална структура и класни расцети

Већ смо констатовали да један од кључних приступа у објашњењу социјалног и политичког понашања чини социо-структурни приступ. Анализа динамике промена социјалне структуре чини тако базични интерпретативни оквир и основ за компаративну анализу социјално-економских, културно-вредносних и идеолошких подела и сукоба. Методски основ саме анализе социјалне структуре пре свега представља претходно истраживање три комплементарна процеса: самих извора/основа креирања друштвене структуре, односно друштвених односа моћи, механизма њеног репродуковања, као и образаца интерпретације и (идеолошког) оправдавања формираних односа моћи.

При томе кључне канале социјалне диференцијације чине: политика, односно заузимање политичких и јавних функција на које се избор и именовање врше унутар политичких институција - политички капитал; имовина - економски капитал; социјалне мреже – социјални капитал, операционализоване кроз тзв. систем веза и познанстава које се могу покренути приликом задовољавања неког интереса и (не) квалитетно образовање - поседовани образовни и, у ширем смислу, културни капитал. Индикаторе социјално-класне позиције чине дакле разлике у поседовању економског, организационог (социјалног) и политичког и културног капитала. Економски капитал чине власничка права и удели, новчани депозити и власништво над непокретном и покретном имовином. Организациони капитал чине: организациона компетентност, базе података, дозволе, уговори, социјалне везе, конструкције и “шеме”. Културни капитал би представљали образовање, експертско знање, звање, углед, искуство, рецептуре, лиценце, брендови. Политички капитал укључује чланство и функције у цивилнодруштвеним и политичким организацијама, државним институцијама и укупном јавном сектору.

Актуелни кризни контекст: тренд сиромашења, силазне социјалне мобилности и продубљавања социјалних неједнакости

Налази истраживања класно-слојне покретљивости у Србији Лазића и Цвејића из 2012. показују кризом ојачано даље убрзано настављање тенденција отворених процесом транзиције и последичном променом образаца репродуковања моћи. Кључни ефекти овога процеса су:

1. Упадљиво социјално раслојавање у Србији;
2. Затворени канали социјалног успона. Друштвени слојеви се у још већој мери него раније затварају и репродукују унутар себе и
3. Композитни индекс имовине, прихода и потрошње показује да се наниже крећу сви слојеви осим припадника највишег слоја «бизнис-клуба» (1), који се 2012. задржавају на нивоу на коме су били 2003².

Видљив је заправо тренд додатног класног затварања, уз повећану стопу силазне покретљивости изазване економском кризом и негативним растом. Осиромашење се очекивано уочава међу пољопривредницима, радницима без школе, али и предузетницима у малим фирмама. Тренд саморепродукције елите креће се сада у “зачараном кругу” између више класе и стручњака. Ту се, међутим, појављује проблем искључивања из високог образовања слојева с дна друштвене лествице, а истовремено и девалвације квалитета и корумпирања образовања.

Класе се далеко више но раније затварају и репродукују унутар себе: највиши унутар највишег, раднички унутар радничког, средњи унутар средњег. Чини се да су приватизација и пратеће (неолибералне) реформе само довршиле оно што су претходно ратови, блокаде и криза већ фактички учинили - трансформацију из

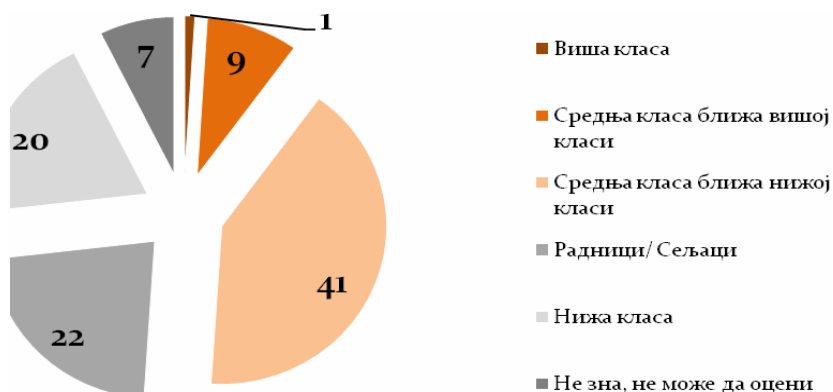
2 Лазић и Цвејић (2012) су идентификовали седам друштвених слојева у Србији. На врху хијерархије су (1) крупни и средњи предузетници, виши и средњи директори, политичари, (2) иза њих су мали и микро предузетници, нижи директори, крупни пољопривредници, а њима следе (3) стручњаци, припадници слободних професија и нижи руководиоци са универзитетским образовањем. Следи слој који чине службеници, техничари, samozапослени, (4), затим КВ и ВКВ радници (5), па неквалификовани радници (6) и пољопривредници (7). Шему аутори групишу у 3 основне класе: вишу (припадници «бизнис клуба»), средњу (мали привредници и стручњаци) и нижу (службеници, техничари, раднички слојеви и ситни пољопривредници). Пензионерима и незапосленима приписан је последњи класни положај пре уласка у пензионерски статус или у стање незапослености. Да није тако, слика промена друштвене структуре у Србији би изгледала још драматичније јер би многи од њих припадали под-класи (*under-class*).

периферног социјализма у периферни - политички помогнут, монополама брањен партијски или “ортачки” капитализам.

Класна самоидентификација

Не мање значајно је је и како се сами грађани и грађанке Србије класно идентификују. Како они виде своју класну позицију рељефно илуструје Цесидово истраживање из фебруара 2014. године.

Графикон 1- У коју од следећих друштвених класа би сте сврстали себе и своју породицу?

Класна самоидентификација у тренутном српском економском окружењу је довела до тога да је сваки пети испитаник себе и своју фамилију сврстао у нижу класу. Наспрам њих, свако једанаесто домаћинство спада у средњу класу ближу вишој, док број оних који себе сматрају вишом класом остаје на већ поменутих 1%. Дакле десетина сматра да је на врху социјалне пирамиде, односно довољно близу ње. На другој страни, црно хуморно звучи да они који су у стању тек да купе храну, обућу и одећу и ништа више од тога, а којих је највише - две петине у овој земљи, себе и своје породице су сврстали у средњу класу која је ближа нижој и тиме редефинисали појам средње класе у новом српском друштву.

Вертикални лифт друштвене покретљивости је, фигуративно речено, заочен на горњим спратовима, док на доле има тенденцију слободног пада. Они који су ишли пожарним степеницама

криминала и корупције успевали су да стигну на монополизовани врх. Други део приватних власника који нису имали овакве могућности или склоности, имају супротне интересе за стабилним политичким и економским системом, правном заштитом приватног власништва и конкуренције, ограничењем мешања државе.

Чини се да и поред слабе организационе основе, социоекономски расцеп полако добија своје корене. Споро и хаотично, али у Србији се ипак формирају нови класни односи и нови образци класне репродукције - начин регрутовања, групни интереси и колективна акција, као и механизми покретљивости. У основи, политичка моћ и производња капитала заснована на приватном власништву појављују се као главна детерминанта формирања друштвене структуре. При томе, пољопривредници и НКВрадници су сада оштрије одвојени од виших слојева, а то важи и за највећи део КВ радника, тако да долази до све веће дистанце између слојева, и теже покретљивости оних мануелних.

На другој страни, средњи слојеви су, истина само до кризе 2008. године, осетили раст дохотка, после општег осиромашења 90-их. Средња класа је предводила протесте против режима и заједно са радницима створила критичну масу потребну за обарање режима, док се један њен део одлучио за одлазак у иностранство. У оквиру средње класе формира се и слој ситних предузетника, а мења се и положај стручњака чији положај постаје флексибилан и погодан за напредовање у политичку и економску елиту. Захваљујући томе стручњаци ће постати добитници у процесима трансформације за разлику од неких других делова средње класе и радника који су осетили пораст материјалне неједнакости.

Наоко парадоксално, деценијско масовно осиромашивање је истовремено значило да су „грађани све више једнаки у осиромаштву“. То не значи, међутим, да је дошло до укидања разлика између слојева друштва, нити „нестајања средње класе“.

Са продужетком кризе, посебно након 2012. године, међутим, поново долази до процеса пауперизације.

2.2. Социјални корелати политичких подела и идентитета

Политичке вредности и партијска припадност

Настојећи да прецизније одреди структуру и садржаје идеологије Липсет (Липсет 1969) је дефинисао дводимензионалну структуру политичких вредности на темељу разликовања економских вредности (које се односе на дистрибуцију богатства и прихода у друштву) и културалних вредности (односе се на индивидуалне слободу и социјални поредак).

Културалне и економске вредности се могу наћи у различитим рекомбинацијама што дакако поље политике и политичких идеологија чини сложеним и аутономним.

Бројни аутори истичу како се у емпиријским истраживањима најчешће поистовећују вредности традиционалног морала (конзервативно гледиште на односе између полова, сексуалност, живот и смрт) са ауторитарним тенденцијама (које имплицирају аверзију према културалној различитости и ригидну концепцију социјалног поретка). Сматра се на темељу тих налаза да су и морални традиционализам и ауторитарност повезани, пре свега са десницом у политичком спектру, што наравно не значи и да није могућ, па ни редак спој традиционалног ауторитаризма са (левицарским) егалитаризмом у расподели добара.

Примера ради, изразито сложена политичко-културна мапу Србије показује Цесидово истраживање из фебруара 2010. године. Први корак у анализи представљала је анализа прихваћености 6 вредности из сва 3 кључна социјална расцепа: односа према националним мањинама и децентрализацији (историјско - етнички расцеп), однос према традиционализму, сексуалним мањинама и чланству у ЕУ (политичко-културни расцеп), као и став према тржишној привреди (функционални, интересно-класни расцеп).

Следећи, други корак представљало је смештање датих одговора у 5 кластера (вредносних структура) на основу којих би се грађани Србије могли поделити на модернисте (19%), конзервативце који се модернизују - «модерне» конзервативце (19%) који су ослонац, променама и реформама, аутократе (21%) и националисте (15%) који им се објективно супротстављају и неодлучне (26%).

Најзад, у трећем кораку анализе 4 вредносна профила (кластера) су поређена са партијском идентификацијом испитаника³.

Према добијеним налазима, просечни грађанин Србије је национално толерантни (71%) традиционалиста (64%), који је пре за децентрализацију (39% : 27%) и ЕУ (39% : 25%) него против њих, при чему још има озбиљне дилеме око прихватања тржишне привреде (31% за и 21% против уз готово половину уздржаних) и хомофобичан је (49% уз петину толерантних и трећину неодлучних).

Још индикативнији су налази о мери прихватања конкурирајућих политичких идеологија – социјалдемократске, демохришћанске, конзервативне, либералне, као и национализма и комунизма. Унутар приближне половине грађана која је доспела до каквог – таквог концептуалног разумевања политике, убедљиво највише њих – две петине преферира социјалдемократију⁴.

У покушају тумачења овог налаза чини се инспиративном и тачном теза да се питање легитимитета демократских институција у посткомунистичким, транзицијским земљама може сузити на концепт социјалне правде и различите перцепције грађана ових земаља о социјалној правди и њеним политичко – идеолошким презентерима, при чему социјалдемократски концепт има у Србији препознатљивост и предност. Четири године касније на изборима 2014. године промене вредносних профила су биле много мање од промена изборног политичког дреса, али су у комбинацији са демографским карактеристикама дале веома индикативне налазе о социјалним и културолошким профилима партијских присталица.

3 ДС се темељи на подршци грађана модерниста и модерних конзервативаца - они чине четири петине изборног резервоара ове странке. Подршка ЛДП долази доминантно из редова модерниста, а СПС из редова аутократа. Присталице СРС долазе готово искључиво из редова националиста и аутократа. Присталице СНС и ДСС су у пуној мери расположене, при чему су ипак аутократе и националисти бројнији од модерниста и модерних конзервативаца (Цесид, фебруар 2010: 17-18).

4 Иначе, највиши удео социјалдемократа у укупном броју присталица има ДС – 32%, а за њима следе, помало неочекивано, ДСС и Г17 плус са по 29%. Друга, „резервна“ идеологија присталица ДС и Г17 плус је либерализам (10-14%), а симпатизера ДСС демохришћанство (12%). Присталице СПС су готово потпуно подељене између прихватања комунизма и социјалдемократије, уз нешто ипак већи удео неокомуниста (27%:24%). Унутар тек половине радикалск гласача који могу да формулишу став изједначен је удео (по 15%) присталица социјалдемократије и националиста. Једино у случају присталица ЛДП социјалдемократија је другорангирана идеологија јер либерализам је два пута више прихваћен (47%:23%) (Цесид, децембар 2006).

Табела 1 – Демографске особине страначких присталица

	СНС	ДС	СПС	ДСС	НДС	ЛДП	СРС	Двери	просек
Женско	45%	80%	59%	11%	44%	41%	33%	46%	51%
Мушко	55%	20%	41%	89%	56%	59%	67%	54%	49%
18-29 год.	13%	13%	12%		7%	22%		46%	16%
30-39 год.	18%	20%	17%	20%	27%	17%	8%	31%	19%
40-49 год.	12%	27%	12%	30%	13%	6%	15%		15%
50-59 год.	25%	13%	24%	25%	20%	39%	31%	8%	22%
60 год. и више	32%	27%	34%	25%	33%	17%	46%	15%	29%
Без основне школе	6%		7%						4%
Основна школа	17%	7%	29%	21%	13%	22%	17%		15%
Радничке школе	24%	7%	12%	21%	25%	17%	17%	15%	23%
Средња школа	40%	47%	26%	21%	44%	28%	33%	31%	38%
виша школа/факултет	13%	40%	26%	37%	19%	33%	33%	54%	20%
до 10000	48%	14%	47%	35%	33%	40%	33%	50%	46%
10000-20000	25%	43%	37%	24%	25%	60%	50%	38%	34%
20000-30000	18%	14%	17%	35%	33%		17%	13%	13%
преко 30000	9%	29%		6%	8%				7%
Неутрални конформисти	34%	13%	21%	41%	29%	33%	17%	23%	27%
Неутрални традиционалисти	19%	20%	18%	24%	29%	11%		23%	20%
Нетолерантни традиционалисти	21%	13%	32%	35%	14%	6%	67%	46%	20%
Конформистични нерегионалисти	19%	20%	18%						12%
Толерантни модернисти	7%	33%	11%		29%	50%	16%	8%	22%

Доводећи у корелациону везу изборну страначку идентификацију са социо - демографским обележјима и вредносним профилима Вуковић прво анализира присталице три странке противнице ЕУ интеграција који се концентришу унутар кластера „нетолерантни традиционалисти. Унутар овог вредносног блока се врши додатна подела према демографским критеријумима страначких присталица. Све три опције имају у својој структури већи број мушкараца, али је ова корелација доведена до максимума код ДСС где је мушкараца 89% од укупног броја присталица. На другој

страни, за разлику од радикала, у структури ДСС и ДВЕРИ имамо изнад просечно образовану популацију, а код ДВЕРИ то иде и до 54% високообразованих од укупног броја присталица. Оно што доминантно дели ову скупину јесте припадност старосним скупинама. Тако су присталице ДВЕРИ доминантно смештене у најмлађе групе испитаника (18 до 39 година), присталице ДСС у категорију средњих генерација (од 40 до 59 година), док је СРС своје утемељење нашао код најстаријих суграђана, код оних преко 60 година старости.

Присталице ЛДП И ДС су доминантно обојени особинама кластера „толерантни модернисти“. У демографским показатељима уочљиво је да су присталице ове две странке изнад просека образовани, при чему изнад просека ЛДП чине млађе и особе средње старосне доби (од 18 до 29 год и од 50 до 59 год.), док ДС особе средњих година (од 40 до 49 год). Кључна разлика која постоји стоји у родној структури. Код ЛДП нешто је више мушкараца него жена, док је код ДС предоминантно учешће жена са чак 80% од укупног броја испитаника.

Када је у питању СПС, структура страначких присталица има два диференцирајућа обележја. Једно је демографско карактера и тиче се чињенице да им изнад просека поверење поклањају они испитаници који од образовања имају основну школу или чак ни њу нису завршили. Иако немају доминантно вредносно обележје као неке друге странке, изнад просека имају оних бирача које дефинишемо као Нетолерантни традиционалисти. Дакле, док (нетолерантни) традиционализам у комбинацији са високим образовањем води ка ДСС и Дверима он, комбинован са ниским образовањем најчешће завршава у подршци коалицији око СПС.

Када је у питању СНС тешко да се може направити профил странке која освоји половину бирачког тела на изборима. Међутим, неке се посебности или разлике ипак могу констатовати. У структури присталица има нешто мањи број високообразованих од просека и то је једина демографска карактеристика по којој се битније разликују. Са друге стране, у вредносном смислу не постоји доминантно вредносно опредељење. Постоји једино битно одсуство из кластера оних које према вредностима које заузимају зовемо Толерантни модернисти, а са друге стране је индикативно значајније присуство у два кластера где претеже конформизам. (Вуковић 2014: 104-107).

Разумевање и прихватање демократије

Када је о базичним демократским вредностима реч, судећи по налазима бројних истраживања, могло би се закључити да, иако су присталице повратка на старо и рестаурације отворено недемократског поретка данас у Србији ретке и усамљене, демократија још увек није постала “једина игра у граду”.

Наиме, реинтерпретацијом налаза претходних истраживања могла би се формулисати три полазна става:

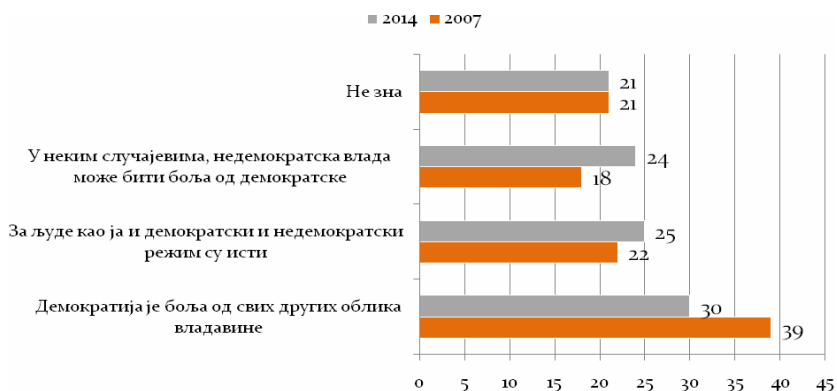
(1) Веома је раширено незадовољство функционисањем крхких институција и актера вишепартијске компетитивне демократије, као и њеним оствареним развојним учинцима. Они су, партије, пре свега, лишени истовремено значајније мере поверења и кредибилитета.

(2) Веома је раширен, потенцијално опасан и разоран став да је у “неким ситуацијама недемократска влада боља (ефикаснија, успешнија) од демократске”. Истовремено, демократија је кључна вредност и високо рангирани циљ само ако је праћена економским развојем и излажењем већине становништва из зоне сиромаштва и незапослености.

(3) Додатни проблем представља доминантно уверење да ми и нисмо друштво и људи “зрели за пуну демократију”. Последично, ради се о друштву неотпорном на њено ауторитарно искривљавање, популистичку демагогију и “просвећени апсолутизам” или заговарање владавине чврстом руком брижног домаћина (оца), односно “меки патернализам”.

Наслов дела извештаја истраживања које смо у Цесиду спровели 2007. године, а тицао се односа према демократији био је „Демократија (још) не станује овде“. Налази су тада указивали да је демократија владавина која још увек нема већину. Тако је наспрам 39% оних који су били става да демократија нема алтернативу било збирно исто толико - 40% (22% испитаника је тврдило да је за њих исто и демократија и недемократија и 18% да понекад недемократија може бити боља од демократије) оних који нису демократију доживљавали као искључиви, пожељни концепт. Тада је општа оцена говорила да добијени налази потврђују помало ироничну оцену да демократија још не станује на трајној адреси у Србији.

Графикон 2 – Вредносне промене у односу према демократији

Ако бисмо данас хтели да будемо једнако иронични, наслов би требао да има и додаток - „демократија (још) не станује овде на сталној адреси, а неће ни скоро, уколико се у међувремену не одсели“. Процент оних који имају поверење у демократију у међувремену је даље пао са 39% на мање од трећине (30%), док су са друге стране опозити овом ставу порасли.

Налази из 2007. су указивали да је средња школа вододелница њеног (не)прихватања, односно да су демократски сентименти и пракса надпросечно укоревани међу високо образованим и младима. Уколико то упоредимо са садашњим налазима, можемо рећи да је приметна узнемирујућа промена која указује да су у најмлађој скупу (18 до 29 година) и у старијим старосним групама (преко 50 година) приметни трендови даљег опадања поверења у демократију.

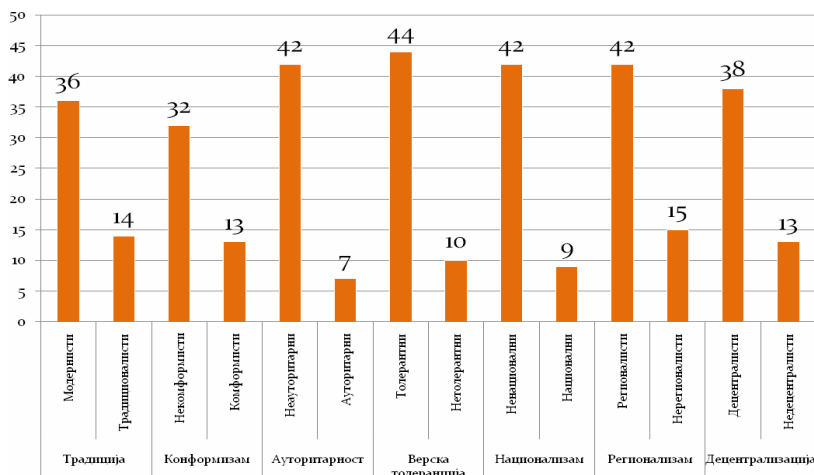
У међувремену је код присталица СНС и СПС дошло до повећања поверења у демократију као поредак, при чему је оно још увек нешто испод просека. Сасвим супротно, код (смањеног броја) присталица ДС и НДС дошло је до повећања удела оних испитаника који имају став да је за њих исто и недемократско и демократско окружење.

Кључна је ипак промена код испитаника који не желе да се политички идентификују. Њих доминантно боји повећан негативан став о демократији, јер је дупло мање оних који имају од оних који немају поверења у овај тип уређења. Анализирајући феномен даљег пада веровања у демократију Вуковић (Вуковић, Сто-

јиљковић & Чоловић 2014) констатује да грађани нису променили битније своје ставове према појединим механизмима демократије, али се чини да им је неуспешно искуство транзиције донекле променило сам став о демократији. Наиме, последњих седам година је обележено стагнацијом и пропадањем економије, док је неуређен државни систем почео да открива своје право лице. Стога треба имати у виду да своје ставове о неком поретку грађани не доносе на основу апстрактних појмова, него на основу искуства које са тим процесом имају у пракси.

Посебно важан је налаз да постоји висока корелација између прихватања одређених политичких вредности и односа према демократији.

Графикон 3 – вредносне основе односа према демократији

У овом истраживању користили смо седам различитих вредносних матрица, које су се тичале односа према традицији, конформизму, ауторитарности, верској толеранцији, национализму, регионализму и децентрализацији. У највећем разликању са продемократским ставом је поседовање ауторитарне матрице. Испитаници које сходно њиховим изјавама дефинишемо као ауторитарне шест пута су мање склони демократији као владавинском концепту у односу на оне које смо ставовски дефинисали као неауторитарне.

Грађани које дефинишемо као националисте имају четири и по пута мању склоност ка демократији као поретку у односу

на оне које дефинишемо као ненационалне. Скоро идентичан однос добијамо и када је у питању верска толеранција - у категорији оних који су верски толерантни имамо 44% оних који цене демократију, док је код верски нетолерантних свега 10% испитаника са таквим ставом. Традиционалисти су скоро три пута мање склони демократији у односу на оне испитанике које дефинишемо као модернисте.

Слични дистрибуцију одговора добијамо када разматрамо конформизам, став према децентрализацији и став према регионализацији. Тако је конформистички став такође скоро три пута мање склон демократији од неконформистичког, док је негативан став према децентрализацији такође троструко мање заступљен у категорији поборника демократије од оних који имају позитиван став према децентрализацији. Код регионализма имамо истоветну сразмеру, са тим да је већи проценат и поборника и противника демократије, сада је тај однос 42% према 15% (Вуковић, Стојиљковић, Чоловић, 2014).

Претходно питање: разумевање економских функција државе

Када су у питању релативно широко прихваћени економски, односно социјални интереси, невоља је у томе што већина грађана нема довољно знања и информација како о темељним политичким идеологијама и разликама међу њима, тако ни о самом функционисању економије.

Примера ради Цесидовом истраживању из 2014. године трећина (30%) испитаника није у стању да одговори на питање да ли је бољи плански или тржишни систем, а највећи број је оних (35,2%) који држе да за њих није ни важно у каквом систему живе, што је укупно чак 65,2% испитаних. Притом, нешто више грађанки и грађана се изјаснило за плански (18,2%) него тржишни систем (16,7%), што је свакако отежавајуће за процес економске транзиције у Србији. Примера ради, када је о утицају различите партијске идентификације реч ($C=0,34$) међу симпатизерима СНС - странке која се најгласније залагала за реформе, тржишна привреда заправо има дупло мању подршку од планске (11,8 према 22,7%) уз наравно највећи број оних којима је свеједно.

У коалицији око СПС подршка тржишној економији је равна нули, док планску подржава незанемарљивих 29%. Ништа посебно повољније економске слободе се не котирају чак ни међу

присталицама УРС и ЛДП где планска привреда има већу подршку, додуше у овој другој странци једва нешто већу од тржишног система. Једино у ДС и НДС, (каснијим преименованом у СДС), присталице се већински опредељују за тржишну привреду. Помало цинично звучи да јасну протржишну оријентацију имају присталице странака које се опредељују као социјалдемократске.

Графикон 4 – тржишна или планска економија?

На конкретним питањима, прихватање тржишне опције варира, зависно од негативне или позитивне формулације питања, између 18% и 28%. Примера ради, тврдњу да је слободно тржиште само мит и да држава треба да регулише привреду одбацује мање од петине анкетираних, уз трећину који је прихватају и највише - готово половину неодлучних.

Тржиште и запошљавање

Интересантно је и да испитаници не виде као супротстављене ставове тврдњу да запошљавање треба препустити тржишту на коме владају закони понуде и тражње, на једној и става да држава треба да брине за отварање радних места и помоћ незапосленима, на другој страни. Држава, по анкетиранима, треба да ствара оквир и претпоставке за запошљавање и брине око незапослених, али не треба да и даље она, у логици политичког запошљавања, буде и највећи послодавац. Притом државну интервенцију доследно одбија четвртина либерала, за њу је увек трећина етатиста, док

су остали неопредељени или су на „мекој“, социјаллибералној или социјалдемократској позицији.

Уз сва поједностављивања могло би се, на основу одговора на питања везана за пожељан обим економских и социјалних функција државе, закључити да удео тржишних либерала варира негде око петине испитаника. Толико је оних којима је најбоља тржишна економија (17%), који се у потпуности слажу са тврдњом да само најсиромашнији треба да добију помоћ (20%), да држава не сме да се даље задужује да би свима помогла (29%), да запошљавање треба препустити тржишту и закону понуде и потражње (16%), односно да држава не сме да се стара око отварања радних места и помоћи незапосленима (19%).

На другој страни приближно исти - петина, удео је и (нео) комунистичких једначара и етатиста који су за планску економију (18%), безрезервно за помоћ свима, даље задуживање, одлучно против закона понуде и тражње (17%) и за државно планирање а против мита о слободном тржишту (21%).

Удео оних који не знају или не могу да дефинишу свој став креће се око трећине, односно зависно од питања од нешто мање од петине до чак половине анкетираних.

Најзад, тек релативну већину чини трећина грађанки и грађана који заузимају умерену социјалдемократску, или још пре социјал-либералну позицију. (Стојиљковић, Вуковић & Чоловић 2014: 36)

2.3. Социјална (не)укорењеност политичких актера

Резултати овог, као и бројних других истраживања код нас потврђују тезу о још увек доминантно слабој раширености, привремености и „артифицијелности“ поделе левица-десница у Србији. На другој страни, кључну улогу у разврставању партија, па и бирачког тела, имају поделе на основу историјско-етничких и културно-вредносних расцепа. На основу њих партије се могу разврстати на национално-конзервативну и грађанско-модернистичку групацију. Корелација између оса национално-грађанско (историјско-етнички) и традиционализам-модернизам (културно-вредносни расцеп) је најмање изразито висока ($C=0,7$), при чему се национално преклапа са традиционалним а грађанско са модерним, тако

да се, уз извесно упрошћавање, може говорити о јединственој оси: традиционални (конзервативни) национализам – грађански модернизам (Славујевић, Комшић & Пантић 2003:176).

Анализирајући природу везе између линија социјалних расцепа и партијске идентификације, можемо закључити да је ипак и идеолошка линија расцепа левица-десница у корелацији, истина слабијег интензитета, са социјалним одредницама. Привидно неочекивано, на „левици“ се, међутим, надпросечно концентришу бирачи про-националне и традиционалне оријентације - „традиционални социјал-националисти“, који долазе из нижих друштвених слојева и старијег дела становништва, док су на центру и десници, (центро-десници), млађи бирачи грађанске и модернистичке оријентације.

Примера ради, у истраживању Цецида из априла 2005. „левичарски настројени“ су надполовично припадници ниже класе (58%), просечно – „осредње“, припадници средње класе, (42%) а далеко испод просека левичара има унутар припадника вишег друштвеног слоја (13%).

Истовремено, низак друштвени положај (и старост), односно припадање групама пољопривредника, НК радника, домаћица, људи без образовања су социјални корелат одржања доминантног конзервативизма. Подела у бирачком телу Србије на левицу, центар и десницу показује, као и у другим земљама закаснеле, деформисане, претходно „блокиране“ транзиције (Лазичић & Цвејић 2004) потпуну инверзију, у односу на уобичајене вредносне оријентације које се везују уз ову (западноевропску) идеолошку поделу (Славујевић, Комшић & Пантић 2003: 176).

Уз сва поједностављивања могло би се закључити да се присталице странака тада бившег режима регрутују – на бази доминантно раширених вредности традиционализма, национализма и етатизма, претежно из нижих друштвених слојева, а да се странке демократског блока ослањају на припаднике средњих слојева. Вододелницу између ова два блока чини квалификовано радништво, које је расположено између њих и од чијег опредељења на једну или другу страну, у великој мери, зависи њихов будући однос снага (ЦЕСИД, лето 2005)

Након 2008. године и избијања кризе која оштро погађа и Србију, чини се да и даље слаби функционална подела слабљењем,

због тренда сиромашења, њеног (нео) либералног, али и владајућег – официјелно „социјално одговорног“ политичког пола.

Када је о социјалном профилу и социјалној укоренености појединих партија реч, иако емпиријски налази о социо-демографским обележјима присталица релевантних политичких странака у Србији од 1990. године потврђују присутност недовољне интересне профилизације странака, поједине странке на српској политичкој сцени покушавају да профилишу своје своје интересне идентитете и тиме се утемеље у одређене социјалне групе.

На другој страни, процеси – као што су међупартијски трансфери присталица, нагло омасовљавање или смањивање подршке неким политичким опцијама, као и расколи у појединим партијама, резултирају „лутањима“ политичких странака за својим идентитетом на политичкој арени Србије. Тако, неке од њих које су на почетку плуралистичког периода успеле да се профилишу и укорене у одређене социјалне групе, временом су услед тих процеса губиле своје идентитете. Свакако је карактеристика свих партија у Србији и то да немају наглашен социјални профил, посебно маинстреам странке које су захваћене процесом омасовљавања.

Ипак, бар за „мале“ странке, као и странке националних мањина, може се рећи да имају наглашенији социјални профил. Из различитих истраживања јавног мњења може се извући општи закључак да грађани који себе сматрају транзиционим губитницима и припадају нижим социјалним слојевима у већој мери поверење дају странкама бившег, односно након промена 2012-2014. године поново актуелног режима.

Иако су последњих година приметне одређене промене социјалних профила и чини се да је превазиђена уобичајена подела да становници градова у образованији грађани гласају за ДС и друге странке демократске опције, а да за социјалисте и радикале, односно напредњаке гласају становници сеоских средина, необразовани и старији, може се закључити да постоји веза између странака старо-новог режима и бирача који припадају нижим друштвеним слојевима. Са друге стране, демократски блок се надпросечно ослања на припаднике средњих слојева (Стојиљковић 2014: 475).

3. Да ли су и у каквој су то вези класе и политика?

Налази наших истраживања потврђују опште место у политосоциолошким истраживањима у последњих готово пола века о слабој и тек посредној вези између групне (класне) припадности и политичког опредељења. Ова хипотеза је потврђена и у бројним емпиријским истраживањима, укључив и она компаративна⁵.

Право питање је заправо шта су дубљи разлози и ситуационе околности којима се да објаснити сложеност ове релације. Без претензије на целовитије и потпуне одговоре поставићу тек шест полазних претпоставки од којих су прве три “класичне” а наредне три представљају “иновације” за коју је заслужан процес (неолибералне) глобализације.

1. Сложени међуоднос. На првом месту ради се о сложеној, повратној вези, односно циркуларној узрочности у којој је политика условљена класном структуром, али је својим активностима, попут национализације или приватизације, може повратно мењати. Но, још важније, класе су у диференцираним и сложеним радним и друштвеним процесима сложени и тек потенцијално политички организовани и делатни колективитет. Хоут, Брук и Манза ову релацију дефинишу као истраживачко питање: „Зашто су класе толико комплексне и зашто су толико зависне од политике, уместо да буду њена детерминанта?” (Hout, Brooks & Manza 1993:271 према Спасојевић, 2014). Ова, као и наредне дилеме око дисбаланса интереса, перцепција и “објективне” класне позиције, резултат су пре свега четири кључне редукције и површног читања марксистичке класне анализе. Прво,

5 Примера ради, Еванс уочава пет типова најчешћих објашњена промена у друштвеној структури и њихових политичких последица (Evans 1999:6-7): (1) друштвене класе изгубиле су на значају као детерминанте животних шанси, а последично и као извор различитих политичких интереса; радничка класа се «побуржоазила», а бели оковратници су се «пролетеријализовали»; дошло је до пораста друштвене мобилности; (2) настајање нових «пост-индустријских» расцепа који замењују класно засноване поделе; нови облици друштвене диференцијације: род, раса, етницитет, итд.; (3) због повећања општег нивоа образовања расте могућност гласача да се самостално оријентишу на супрот дотадашњем гласању на основу колективних идентитета; (4) вредносна питања постају политички важнија, омогућавају укрштање линија подела и умањују значај традиционалних подела на левицу и десницу кроз стварање нове/старе левице и деснице и (5) како се број мануелних радника у бирачком телу смањује, партије левице морају да се окрећу ка растућој средњој класи. Последица тога је умањење класног карактера програма ових партија.

заборавља се често да је класа релацијски, а не тек емпиријски концепт. Класе се формирају искључиво у односу једне према другој; оне не постоје као емпиријски актери пре него што су доведене у односе који су антагонистични односи борбе који обележавају читав сет пракси које производе и репродукују односе (над)моћи међу тим класама. Друго, класни положај - “класа по себи” не мора имати ништа заједничко са “субјективном” позицијом својих чланова - “класи за себе”. Пуланцас прави корисну дистинкцију између “класне одређености” и “класне позиције”. Првом се реферира на објективни положај класе унутар производних односа, док се друга тиче оријентације класе, или фракција, или чланова класе, унутар класне борбе. Припадник поједине класе може заузети класну позицију супротну сопственим класним интересима но његова класна одређеност неће се због тога променити (Poulanzas, 1980).

Треће, на нивоу анализе конкретних друштава ствари никада нису биле толико једноставне. Сејмур тако тврди да где год је капитализам пустио корење увијек је било остатака преткапиталистичких класа - сељака или племства, као и декласираних фрагментата различитих класа које је још Маркс назвао лумпенпролетаријатом. Још је важније напоменути да је било и различитих слојева “међукласа” који су заузимали “средњу” позицију у односу на ове “темељне” класе. У раним фазама развоја капитализма те су позиције већином заузимали професионалци, трговци и мали подузетници, стара “ситна буржоазија”. Данас фаланги нижих и средњих менаџера, ИТ стручњака, особља људских ресурса додељена је одређена количина друштвене моћи коју су јој делегирани власници капитала, наградивши је најчешће малим уделом профита у облику виших плата и деоничких опција” (Seymour 2014:8).

И ова слика је још увек сувише поједностављена. Даље, унутар сваке класе постоји неколико даљњих диференцијација, по фракцијским линијама (поделе рецимо између финансијског и индустријског капитала), као и секторским, националним, расним, родним, религијским и другим линијама унутаркласних подела. На крају, може се закључити да класно јединство није нешто што се може само тако претпоставити; оно се мора изградити, предметом је константних преговора и генерално говорећи, ствара се управо у пољу политике.

2. Недостатно интересно (само)организовање. Простор политике има значајну аутономију, а политички актери неретко су склони да логици свог организацијског интереса подреде шире

програмске и социјалне интересе. Притом, партије су често, посебно у транзиторним друштвима, без линка са облицима медијарног групног (само)организовања попут синдиката или асоцијација послодаваца. Аг зато очекује да странке прошире поље политике изван парламента и заснују трајније односе се интересним групама. „Интересне групе, или политички мезосистем је одувек био најслабија тачка централно-европских партијских система, јер су оне недостајућа карика функционалне демократије која треба да обезбеди лобирање артикулисаних интереса“ (Agh 1993:231).

3. (Дис)баланс перципираног положаја и политичке оријентације. На другој страни, примера ради, аналитички оквир расцепа добитници - губитници транзиције омогућује коришћење, поред објективних, и субјективних критеријума попут самоодређења и перцепције. Тако ће они који очекују да постану „добитници“ у тржишном систему вероватно подржавати либертаријанску/ протржишну политику и странке, док ће могући „губитници“ тежити да се заштите од приватизације и од тржишне принуде и опирати за политичке механизме алокације, што значи да је овај расцеп бар индиректно повезан са интересима, ставовима и вредносним оријентацијама.

4. Стапање мозаичних идентитета. Кључни разлог претежне ниске корелације класног и политичког чини се да су данас у великој мери плурализовани социјални идентитети и резултирајућа све већа међузависност и утицај који се јавља међу различитим линијама социјалних и политичких расцепа. Генерално, утисак је да се може говорити о једном великом расцепу који обухвата пре свега све снажније расцпе идентитета који у великој мери долазе из спољно-политичких и глобализационих тема и њихов линк са економским темама и критеријумима опредељења везаних за степен и смер изложености беспоштедној тржишној утакмици.

5. Прегруписавање на глобализацијској арени и нови расцепи. У том контексту, бар у последње три деценије, долази повратно и до политичке артикулације „нових расцепа“ и даље фрагментације и поларизације политичке сцене. Примера ради, данас доминантну тему кризе, рецесије, миграција и сукоба актери са „нове деснице“, попут Националног фронта Марин Ле Пен, успевају да преокрену у правцу „шовинизма благостања“, односно крену у смеру културно-вредносних, најчешће националних и “цивизацијских” подела између домицилног становништва и имиграната. На другој страни, у покретима попут Индигнадоса ко-

ји сматрају да је потребна коренита реформа њима се придружују и левичарске политичке групације.

6. Повратак економије и класних политика. На другој страни, економска криза враћа поново економију на врх политичке агенде, али и додатно радикализује начин политичког такмичења. У неким друштвима ова радикализација подразумева реидеологизацију политичке понуде и повратак на старе дебате о тржишту и пожељној регулацији, тако драге “смореној” социјалдемократији. Због свега овога критичко разматрање и анализа динамике друштвених, посебно класно-слојних промена у оперативно одређеној, конкретној временско-просторној матрици друштава попут српског постаје још ургентнија.

Литература

Agh, Attila (1994) “The Hungarian Party System and Party Theory in the Transition of Central Europe” у: *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 6, No. 2, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE publications .

Беуме, Клаус (2002) *Transformacija političkih stranaka*, Факултет политичких зnanosti, Загреб

Bornschiefer, Simon (2010) *Cleavage politics and the populist right*, Philadelphia: Temple university press.

Evans, Geoffrey (1999) *The end of class politics? : Class voting in comparative context*, Oxford: Oxford University Press.

Лазих, Младен & Цвејић, Слободан (2004) „Промене друштвене структуре у Србији. Случај блокиране пост-социјалистичке трансформације“ у: *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група*, Београд: ИСИ, Филозофски факултет.

Младен Лазих и Слободан Цвејић (2012), „Нови трендови у класно-слојној покретљивости у Србији 2012“, ИСИ, Филозофски факултет, Београд (резултати истраживања).

Липсет, Сејмор Мартин (1969), *Политички човек*, Београд: Рад.

Poulanzas, Nicos (1980), *Politička vlast i društvene klase*, Beograd: Komunist.

Славујевих Зоран, Комшић Јован & Пантић, Драгомир (2003), *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Београд: ФЕС-ИДН.

Вуковић, Ђорђе (2014) „Профили страначких присталица у Србији“, у : *Око избора 19*, Београд: ЦеСИД.

Вуковић Ђорђе, Стојиљковић Зоран & Чоловић, Иво, 2014, *Стање демократије у Србији: демократија, поверење, партиципација*, Београд: НДИ-ЦеСИД (резултати истраживања).

Seymour, Richard, *Svi smo mi prekarijat*, превод текста објављен у он-лајн издању часописа Up&Underground 25/26.

Спасојевић, Душан (2014) *Социо-структурни приступ у савременој политичкој социологији :докторска дисертација*, Београд: Факултет политичких наука.

Стојиљковић, Зоран (2008) *Партијски систем Србије*, Београд: Службени гласник.

Стојиљковић, Зоран (2014) „Политичко поверење“, у: *Око избора 19*, НДИ, ЦЕСИД, Београд

Вуковић, Ђорђе (2014) „Вредносни профили страначких присталица“, у: *Око избора 19*, Београд: НДИ, ЦЕСИД. ЦЕСИДОВА БАЗА ИСТРАЖИВАЊА, 2002- 2015

Zoran Stojiljković, Đorđe Vuković

SOCIAL CLEAVAGES AND POLITICAL ARENA – SERBIAN CASE

Abstract

Twenty five years of uncertain transition in Serbia demands analysis of basic, deep lines of internal divisions and cleavages as well as external factors that determine characteristics and effects of old and new lines of division. Central and regulatory position of political arena within the transitional process simply poses the question on mechanisms that transfer key social division into political projects and conflicts. For political sociology it is crucial to determine the connection between social status, political-cultural values and party identification. High level of correlation between those dimensions would prove thesis that parties and party systems are institutionalized and stabilized. This theoretical puzzle is tested in Serbian case.

Key words: division, cleavage, social structure, ideology, political families, party identification.

* Овај рад је примљен 18 октобра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. децембра 2015. године.